

voor inhoud en vorm van de bronnen het boek nogal repetitief en minder opwindend voor de lezer die niet wakker ligt van de vraag of de auteurs zich van metonymie dan wel analogie bedienden. Bovendien kan men zich afvragen waarom sommige aspecten, zoals de nadruk op de zelfstandigheid van jongeren, bij de vorm worden ingedeeld. Behoort die notie van zelfstandigheid niet tot de ideologie van de auteurs? Volgens van Tilburg vormde ze een stijl-middel om jongeren een besef van verantwoordelijkheid bij te brengen. Met deze opvoedende imperatief legden de auteurs hun regels dwingend aan de lezers op.

Van Tilburg heeft een helder geschreven proefschrift afgeleverd, dat onze kennis van gezins- en genderideologie vergroot.

P. C. Spierenburg

J. Wolthuis, *Lower technical education in the Netherlands 1798-1993. The rise and fall of a subsystem* (Dissertatie Groningen 1999; OOMO-reeks; Leuven, Apeldoorn: Garant, 1999, 398 blz., f69,50, ISBN 90 5350 861 9).

De essentie van dit proefschrift van Jan Wolthuis is te vinden in de subtitel: de opkomst en de ondergang van het lager technisch onderwijs en met name van het lager technisch onderwijs in Nederland. Uitgangspunt is niet zozeer een historische maar een historisch-sociologische vraagstelling geweest, namelijk de vraag hoe onderwijssystemen zich ontwikkelen. Het onderzoek past in de traditie die door M. S. Archer is ontwikkeld in haar boek *Social origins of educational systems* (Londen, 1979). Voortbouwend op het werk van Archer, komt Wolthuis tot een theoretisch kader dat de analyse omvat van systemen (het gehele onderwijssysteem), subsystemen (het lager technisch onderwijs), belangengroepen (zowel externe groepen, overheid en industrie, als interne, ambtenaren en onderwijzend personeel) en hun onderlinge interactie. Het sluitstuk van het theoretisch kader is dan de zogenaamde analytische cyclus, waarin de wisselwerking tussen systemen en de verschillende belangengroepen in drie stappen wordt beschreven. De eerste stap geeft de Ausgangssituation, de tweede stap de analyse van de wisselwerking en de derde stap de daaruit volgende veranderingen in de structuur van het systeem.

Deze uitweiding over het theoretisch kader is nodig om de opbouw van het boek te kunnen begrijpen. Wolthuis heeft de twee eeuwen die het boek beschrijft in zes perioden verdeeld. Iedere periode begint met het beschrijven van de context, de Ausgangssituation en de belangrijkste onderwerpen, de kern van het hoofdstuk omvat de belangrijkste ontwikkelingen (interactie), waarna op het einde de hieruit voortvloeiende structurele veranderingen worden beschreven en geanalyseerd. Dit gebeurt op een zeer systematische wijze, wat echter door de talrijke herhalingen de leesbaarheid (sterk) negatief beïnvloedt. De periodisering is vooral gebaseerd op veranderingen in de wet- en regelgeving. Zo begint de tweede periode met Thorbeckes middelbaar onderwijswet van 1863. Deze wet voorzag in de oprichting van burgerscholen met een tweejarige cursus. Dit schooltype is echter nooit goed van de grond gekomen. De driejarige ambachtsschool daarentegen, een particulier initiatief, wordt na een aarzelende start maatschappelijk wel geaccepteerd. De minister van onderwijs erkende dit door in 1891 ambachtsscholen voor rijkssubsidie in aanmerking te laten komen. Dit markeert het einde van de tweede periode. Andere breukpunten zijn de invoering van de nijverheidswet van 1921, de mammoetwet van 1963 en de omvorming van het lager beroepsonderwijs tot voorbereidend beroepsonderwijs in de jaren negentig van de twintigste eeuw, wat tevens het einde van het lager technisch onderwijs als afzonderlijk subsysteem markeerde. Daarmee was de cyclus van het ont-

staan, groei, uitbouw en toenemende incorporatie van een subsysteem in het algemene onderwijs-systeem voltooid. Een enigszins vreemde en niet onderbouwde periode-overgang is die van het einde van de Tweede Wereldoorlog. Hiervoor wordt geen ander argument gegeven dan dat bevordering van het technisch onderwijs noodzakelijk was in het kader van het industrialisatie-beleid.

De vraag is nu wat het boek van Wolthuis, dat voornamelijk op secundaire bronnen is gebaseerd, toevoegt aan de bestaande historische literatuur. De verdienste van de auteur is dat hij een integraal overzicht van twee eeuwen onderwijsontwikkeling geeft. Bovendien zorgt zijn theoretisch kader voor een systematische aanpak, waarbij zowel structurele elementen als actorgebonden interventies meegenomen worden. Dit geeft een redelijk helder beeld van de ontwikkelingen. Op onderdelen is, voorzover ik dat kan overzien, de nieuwigheid geringer. Verrassend vond ik het systematisch meenemen van het leerlingstelsel, de overige ontwikkelingen van het technisch onderwijs in de negentiende eeuw voegden weinig toe aan wat mij al bekend was.

De gekozen aanpak heeft echter ook een aantal nadelen. Op de eerste plaats vindt de invulling van de verschillende onderdelen van het kader op vrij mechanische wijze plaats. De tabellen met het overzicht van de verschillende typen activiteiten voegen bijvoorbeeld niets toe. Enkele voor de hand liggende historische vragen worden niet eens gesteld, laat staan beantwoord. Op de vraag waarom nu speciaal het lager technisch onderwijs als onderwerp is gekozen, krijgt de lezer geen ander antwoord dan dat dit nog niet integraal is beschreven. Op de vraag wat de betekenis van het lager technisch onderwijs voor de maatschappij is geweest, geeft de auteur slechts als antwoord dat dit een mogelijkheid was voor jongeren uit de lagere klassen om hun studietijd te verlengen en hun loopbaankansen te vergroten. Hetzelfde geldt voor de inhoud van het onderwijs. Hoewel keurig verschuivingen in de studieduur en technische disciplines worden gepresenteerd, vindt geen analyse plaats van de inhoud én van de relevantie van dit onderwijs. De conclusies vormen het zwakste deel van het boek. Grotendeels geven ze een samenvatting van het voorgaande. De hoofdconclusie is dat de ontwikkeling van het lager technisch onderwijs niet altijd een gevolg is geweest van economische ontwikkelingen of van overheidsbemoediging, maar vaak een onbedoeld effect van interacties (397). Omdat dit werk in de eerste plaats op zijn relevantie voor het historisch-sociologisch onderzoek moet worden beoordeeld, is de theoretische conclusie nogal onbevredigend: er is een onderdeel aan het researchprogramma toegevoegd en dit is getest. Punt. De uitkomst hiervan wordt de lezer onthouden.

G. Verbong

H. Krips-van der Laan, *Woord en daad. De zoektocht van Derk Roelfs Mansholt naar een betere samenleving* (Assen: Van Gorcum, 1999, 328 blz., f39,50, ISBN 90 232 3436 7).

Deze biografie is interessant vanwege zowel de gebiografeerde als de wijze waarop de auteur te werk gaat. Waar relevant, geeft zij op leesbare wijze weer hoe zij tot bepaalde beslissingen in haar onderzoek en analyse is gekomen. Hierdoor is de lezer zich bewust van de wegen die de auteur inslaat en wat wel en niet behandeld wordt. De zoektocht van D. R. Mansholt (1842-1921) naar een betere samenleving en zijn inspanningen om daaraan een actieve bijdrage te leveren vormen het centrale thema in deze uitstekende dissertatie. De auteur heeft zich vaak